

УДК 141(477):177.8

Ф 73

Лілія ФЛЬОРКО

САМОТНІСТЬ ЯК ВИРАЗ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОСТІ БУТТЯ У ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ

Проаналізовано екзистенціали усамітнення та самотності у способі життя Сковороди, які інтерпретовано як засоби входження у себе. “Пізнай себе” для Сковороди – це відкривання у собі глибин духу, а, отже – Бога. Трансцендування поза себе до Бога, за Сковородою, є можливим через входження у глибини власного духу.

Ключові слова: істинна людина, Бог, самотність, усамітнення, екзистенція, духовна пустеля, самопізнання, вічність – часовість, життя – смерть.

У час великих соціально-економічних, політичних, науково-технічних, релігійних змін, які характеризують сучасну епоху, людина опинилася у двоякій ситуації: з одного боку, нібито прогрес, демократія, свобода, можливість розвиватися, а з іншого – невпевненість у завтрашньому дні, стан відчуженості, обмеженості “ламають” людину. Вартості натовпу, консюмеристська культура активно посприяли розвиткові ерзацної культури, в якій переважають споживацькі цінності, утилітарні стосунки, активізуються комплекс “меншовартості” та комплекс “раба”. Окрім того, криза особистості сучасної людини, що виявна в гострому переживанні власної покинутості, відчутті самотності, середньостатистичну людину наштовхує на прагнення позбавитися від неї шляхом *втечі від себе* у світ нових ситуацій, знайомств, речей, розваг і, в такий спосіб, створює ілюзію наповненості смыслом власної внутрішньої пустки. Автор статті, на прикладі особистості Г. Сковороди, для якого життя і творчість нерозривні наголошує, окрім негативного, на

© Фльорко Лілія, 2011

позитивному аспекті самотності. Так, Сковорода не втікає від себе у світ почестей, багатств, посад, а занурюється у глибини власного духу, яке дає йому переживання повноти життя, а, отже, того – що люди, зазвичай, називають щастям. Саме таке сприймання самотності, на думку автора, вкрай необхідне для сучасної людини.

Ґрунтом для цього дослідження стали, передусім, праці самого Г. С. Сковороди. Автор також базувався на розробки таких дослідників його життя і творчості, як: Д. Багалія [3], Д. Чижевського [16], М. Поповича, В. Горського [5], В. Шаяна [17], Л. Ушкалова, М. Кашуби, А. Пашука [8], М. Скринника [13], В. Шинкарука, В. Ерна [18] та ін., які намагалися проаналізувати основні світоглядні ідеї українського мислителя. Цікавими для нас були сковородознавчі праці, підготовані під керівництвом В. Шинкарука, які акцентують увагу на національному характері українського мислителя та розглядають вчення Сковороди в контексті західноєвропейської думки. Життя і творчість геніального українського філософа досліджували в культурологічному та соціально-філософському аспектах такі науковці, як: Д. Багалій, М. Попович, Д. Чижевський, В. Шаян та ін. Окремо варто відзначити працю В. Шаяна “Григорій Сковорода – лицар святої борні” [17], в якій автор справедливо називає Сковороду “пророком українського народу”. Цінною для нас була також збірка “Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди” [14], в якій розглянуто різні аспекти творчості Г. Сковороди, зокрема його філософські погляди, в контексті українського національного відродження. М. Скринник називає “втечу від світу” Сковороди формою індивідуального самоствердження, що стало своєрідним виразом загальнонаціональної потреби українця пізнати себе на рівні спільноти (нації), так і окремо індивіда. [13]. Ми розглядаємо таку потребу як шлях до пізнання власної самості. Для нас також особливо цінним є скрупульозний, критичний підхід до джерел і свідчень про особу Г. Сковороди Д. Багалія [3], який стверджує, що Сковорода вибрав шлях мандрованого філософа, тому що

прагнув пізнати життя таким, яким воно є – сповненим радощів, труднощів, страждань, боротьби. Цей вибір, на наш погляд, і виявився вирішальним чинником екзистенційного осердя його філософії. Д. Чижевський [16], наголошуючи на практичній релігійно-моральній проблематиці Г. Сковороди стверджує, що вона виводить мислителя на визнання рівноцінності людських індивідів, яке оформилося у концепцію “нерівної рівності”. Відзначимо, що в ній, на наш підхід, закладено екзистенційні питання, що вміщує в себе відношення “я–інший”.

Проте, по-перше, самотність як вираз екзистенційності буття у житті і творчості Г. Сковороди окремо ще не досліджувалася, по-друге, ми розкриваємо екзистенціал самотності у двох вимірах: позитивному і негативному. Метою нашого дослідження є позитивна самотність, що спрямована на осягнення духовного осердя людини, її самості. Досягнення мети можливе через розв’язання таких завдань: а) осмислити екзистенційні мотиви в творчості Г. Сковороди; б) розкрити феномен усамітнення в житті і творчості Г. Сковороди, який став рушієм для позитивної самотності; в) показати, що позитивна самотність для Сковороди є тим способом, який приводить людину до себе, до власної самості й глибини свого духу.

Поєднання себе з Богом стало для Сковороди смислом власного існування, позаяк після марних спроб віднайти своє місце у соціальному бутті і самоствердитися у ньому як виховник і вчитель, він прийняв для себе остаточне рішення вдосконалювати себе через пізнання власного духовного ества. У глибинах духу він відкрив сенс і повноту свого буття. Цей вимір людського буття філософія називає екзистенційним. Як зазначає український дослідник феномену самотності Н. Хамітов, *“Поняття екзистенції виражає повноту людського буття в його граничних станах, у тих станах, коли воно стає особистісним існуванням, буттям-у-мені, самобутністю. Більше того, поняття екзистенції виражає принципову здатність людини бути на межі своїх можливостей і бажати вийти за цю межу”* [15, 248 – 249]. Такі характеристики буття як “межові стани”, “буття-у-мені”, “межа можливостей”, вказують, що

екзистенційні мотиви філософії Сковороди перебувають в рамках таких діалектичних протилежностей як “життя – смерть”, “вічність – часовість”, “добро – зло”, “скінченність – нескінченність”, “одиночність – множинність”, “тілесність – духовність”. Життя часове – це сон мислячої сили нашої, – вчить Сковорода. Прийде час, сон скінчиться, мисляча сила прокинеться, і всі часові радості, задоволення, печалі і страхи часовості цієї щезнуть. Смерть у його філософії є лише часовий перехід у вічному колі життя, її немає, якщо розуміти смерть як негацію, знищення. Вона лише засвідчує факт повернення до вихідної точки в колі життя, початку, адже все природне минуще, перехідне, неперехідним, вічним у людині є лише духовна людина і завдання кожного – пізнати її, що є, зрештою, пізнанням Бога. Зауважимо, що Сковорода своєрідно трактує воскресіння: “Коли сказано: прийде час і нині є, коли мертві почують сина Божого, і почувши, оживуть, – то нащо відсувати надалі це воскресіння, суд, голос сина Божого на ранок, на тисячу років, на декілька століть” [3, 107].

За Сковородою, повноти буття неможливо досягти без формування цілісності нашого “Я”, стрижнем якої є духовна самість, що базується на моралі. В її основу він покладає цінності добро і зло, любов і ненависть, волю і неволю, честь і безчестя, щастя, мету життя. Саме ці цінності визначають життєву спрямованість більшості людей.

Зазвичай, соціально-первісна трансцендентна орієнтованість людини виявляється у формі туги за єднанням з Вищою силою, особою чи потугою, яку люди називають Богом, бо саме вона надає кожному існуванню смислу. Відповідно, якщо для людини дійсність позбавлена Бога, то актуалізується почуття самотності, яке негативно впливає на неї. “Релігія – як слушно зауважив Н. Бердяєв, цінна для людини як засіб подолання самотності, як вихід зі себе, зі замкненості, як віднайдення спільності й поріднення” [4, 281]. Щодо Сковороди, то для нього актуальне усамітнення, яке він сприймав як спосіб самовдосконалення. Хоча, безумовно, Сковороду не оминувло почуття негативного аспекту самотності, особливо під час гострих випадів духівництва за його відступи від

ортодоксального тлумачення євхаристії, постування, обрядів тощо. Причини негативної самотності він вбачав в наступному: “Якщо хтось облитий чи занурений, але ненаповнений тайною, вчить Сковорода, а хто любить пити гнилу воду світських порад, є лицемір, чужий царству божому, бо лише водою хрещений, а не водночас і духом. Мені ж необхідно повстати проти всіх, щоб я зберіг цареві моему віру мою” [12, 87]. Згідно зі Сковородою, не матеріальна крихта хліба і ложечка вина залучають людину до Бога, а їх духовний образ є поживою його мудрості, а тому здатний зміцнювати і звеселяти серце. “Блаженний, хто з’їсть обід у царстві небесному”. Інакше ж немає євхаристії, тобто вдячності, а лиш лицемірство, лиш зрада, лиш невдячність, що зраджує серце Христа за малоцінні світські поради. Чи це моє серце, пов’язане таким дивним союзом любові з серцем божим, не повстане радісно проти всіх його супостатів?” [12, 87].

Зауважимо, що нестримне прагнення Сковорода до зміни місця проживання, до мандрів, свідчить про загамоване почуття самотності, яке в такий спосіб, принаймні позірно, долається. Але свою самотність йому вдалось подолати завдяки великій силі духу і вірі в Бога як духовної потуги. Самотність, за висловленням друга і учня Сковорода М. Ковалинського, “спрямовує до роздумів”, для Сковорода вона стала способом пошуку істини і осягнення Бога. Бог як внутрішня сила духу допоміг йому набути духовної повноти та надати смислу власному існуванню. Він “усі створіння проймає й утримує; всюди завжди був, є і буде. Наприклад, тіло людське видиме, але розум, що пронизує й утримує його, невидимий. З цієї причини Бог називався Всесвітній Розум. Для нього ж у них були різні імена, наприклад: натура, буття речей, вічність, час, доля, необхідність, фортуна та інші” [11, 145 – 146].

За Сковородою, для кожної віруючої людини Бог тоді набуває статусу існування, коли вона, пізнаючи себе, віднаходить його в собі і на цій основі прагне здобути автентичне життя. Бог – “вічне в людині”, позаяк він – не особа, а незбагненна Вища сила, до якої звертається людина, особливо в важкі хвилини свого життя.

Зазначимо, що в християнській традиції феномен самотності розуміють двоїсто: самотність як зло, а, з іншого боку – благо. Так, у старозавітній книзі Еклезіаста віднаходимо свідчення про те, що люди тієї епохи сприймали самотність як трагічність існування: “Людина самотня, й іншого немає; ані сина, ані брата немає у неї; і всій праці немає кінця, і око її не насититься багатством” (Екл. 4, 8). “Горе одному, як один впаде, і немає іншого, щоб підвести його... Також коли вдвох ляжуть, то тепло їм буде, а як же зігрітись одному? А коли б хто напав на одного, то вдвох вони стануть на нього, – і нитка потрійна не скоро порветься!” (Екл. 4, 10-12). У наведених фрагментах чітко простежується негативне сприйняття самотності, відчутний драматизм втрати зв’язку зі світом людей і особливо втрати підтримки ближнього. Тепер поглянемо на тлумачення самотності, яке знайшло вираз у повчаннях Ісуса про те, як молитися: “...увійди до своєї комірчини, зачини свої двері, і помолися Отцеві своєму в тайні...” (Мт. 6, 6). Аби досягти щирості і повноти молитви, людина повинна спочатку усамітнитися, щоб увійти в себе і “наповнитися” відкритістю Богові. Цій настанові й слідував Сковорода. Щоб пізнати себе, віднайти в собі істинну людину, а отже бути собою, він знаходив помешкання у відлюдному місці і широко прагнув, аби його молитва дійшла до Бога. Як справедливо зауважують дослідники, “вигідним місцем перебування для людини, що прагне бути нічим іншим, як тільки сама собою, тобто самотнім створінням, незалежним ні від кого, окрім Бога...” [6, 15], є пустеля – самотнє місце. Такими місцями для Сковороди був ліс і пасіка з бджолярською хатиною, де він усамітнювався “від поговору житейського та злослів’я духовництва”. Тут він мав змогу повністю віддаватися написанню своїх філософських творів, бо був сам на сам з Богом: “Ідіть самі одні осторонь, десь на самоту, а й відпочиньте трохи” (Мр. 6:31).

Отже, з позиції релігійного світосприйняття самотність можна розглядати у двох вимірах. По-перше, сприймання самотності як кари, що впала на людину, вона, *огорнена* самотністю, відчувається відкиненою людьми, непотрібною та безсилою щось змінити. Тут виявляється соціально-сутнісна

потреба в іншій людині. У цьому вимірі самотності інший сприймається як “свій” і постає *зовнішнім* джерелом внутрішньої сили, впевненості, затишку і комфорту. По-друге, самотність витлумачується людиною як прояв її внутрішньої сили, людина віднайшла духовну єдність з Богом, а отже “має дух веселий, серце мирне, думки спокійні”, як це є у випадку Сковороди. Тут самотність виражає здатність людини зануритись у субстанційну основу, яка не просто духовна, а трансцендентна. Сковорода здійснює трансцендування через занурення у власне духовне “Я”.

У книзі Буття сказано: “Недобре, щоб бути чоловіку самотнім. Сотворю йому поміч, подібну до нього” (ІМ. 2, 18). Це дає нам підстави вважати, що *ортодоксальне християнство*, на відміну від Сковороди, трактує самотність у першому вимірі, як негативне явище, що відводить людину від її соціального призначення. З іншого боку, християнство наполягає на важливості моментів усамітнення, що дають можливість і шанс пізнати свою духовну сутність.

Наприклад, Антоній Блум митрополит Сурозький, наголошує на тому, що дуже важливим є у певні моменти віднайти у собі силу, рішучість вступити в період мовчання: “внутрішнє мовчання... дозволяє вслухатись у внутрішню тишу, в глибині якої відчути більше ніж тишу, відчути присутність, яка є межевою абсолютною безмовністю, сповненою життям, здатною дати життя” [2, 53]. На прикладі життя Сковороди можна довести, що для людини момент усамітнення та внутрішнього мовчання є доконечним, бо лише в такий спосіб вона може віднайти можливість вчути свій духовний світ, а отже матиме змогу зреалізуватися внутрішньо.

Візьmemo ще один аспект самотності, пов’язаний із трагічністю її індивідуального досвіду, що досягає своєї кульмінації у приреченості на смерть. Знаменним є концепт, який стверджує, що навіть безсмертні божества могли б зазнати самотності, коли б не мали товариства, тоді як християнська традиція стверджує монотеїстичність Бога. Нам видається, що тут є певна суперечність, позаяк особа, а тим паче Бог – “Особа осіб” не може уникнути долі самотності якщо є “Особою”.

Справді, можна було б стверджувати, що особа, чи завершеної, чи незавершеної природи, за означенням потребує іншої особи, позаяк людина за своєю суттю є істотою суспільною. Згідно з таким розумінням, монотеїстичний Бог був би Богом самотнім. З позиції людини як істоти соціальної, самотність Бога є невідворотною.

А тепер повернемося до Сковороди. Для нього однозначно Бог не може бути самотнім. Адже, як ми зазначали, своєрідно інтерпретуючи евхаристію, Сковорода стверджує цим, що коли вірні долучаються до Христа не духовно, а лише через споживання під час богослужби хліба й вина, то тим самим стверджують його як особу, бо хліб і вино є втіленням тіла та крові. Для Сковороди Бог не є особою, а духовною сутністю, Він невидима природа, що все проймає собою і все утримує. “Позаяк і тепер мало хто розуміє Бога, то не дивно, що й у давнину часто помилково вважали, що речовина є Богом і тому все своє боговшанування віддали на посміховисько” [11, 146].

Ісус, якого християни вважають єдиним з найбільш бажаних людських істот, переживав усі відомі людям стани самотності, й пізнав найбільшою мірою усі існуючі прояви самотності. Страждання Ісуса були найсильнішими не в момент розп'яття на хресті, а тоді, коли відчув, що залишився покинутим своїми учнями та Отцем, тому що *до воскресіння він був ще особою*. Ісус у момент розп'яття знав, що Бог його не покине, він помирає тілесно, щоб воскреснути духовно. Сковорода з легкістю прийняв смерть, бо вважав її лише звільненням “істинної людини” від тягаря тілесності. “Істинна людина предвічному своєму отцю істотою і силою рівна, єдина у всіх нас, і в кожному ціла, її ж царствію немає кінця” [11, 191].

Для релігійного світосприйняття людське серце є самотнім доти, доки не знайде спокою в Богові. Тобто для християнина виходом з проблеми самотності є лише віра в Бога і Його прийняття. Сковорода усамітнювався в пошуках спокою, а по суті в прагненні вчути в собі Бога й поєднатися з ним. Згідно з християнським світобаченням, для людини, яка вірує, Царство Боже виключає зовнішню самотність, тому що це є царство, в якому тріумфує сенсовність: “людина в Біблії ніколи не

залишається по-справжньому самотньою, бо навіть тоді, коли поруч з нею немає людей, її втішаючий чи караючий Бог завжди поруч” [1, 19].

Коли співставити екзистенційні мотиви і місце самотності людини на шляху до себе і до Бога Г. Сковороди та представника філософії серця француза Б. Паскаля, то можна побачити як спільні, так і відмінні моменти. На думку Б. Паскаля, свою незначущість людина відчуває саме тоді, коли прагне проникнути у внутрішній світ свого “Я”, коли намагається усвідомити своє призначення, коли задається питанням про своє місце у Всесвіті.

Сковорода ж навпаки вважає, що пізнання себе через усвідомлення свого місця в світі наближує людину до Бога і на доведення цього висуває концепцію “сродної” праці. За Паскалем, як тільки людина пробує на самоті зібратися з думками, з’ясувати глибини своєї сутності, відразу ж виникає почуття тривоги, незадоволеності від порожнечі й обмеженості життя. Б. Паскаль розглядає життя людини як розгубленість у нескінченності і трагічність людської долі. Аби створити свою надуману ілюзію життя, людина змушена втікати від самої себе в середовище розваг. Сковорода застерігає, що світ ставить людині сіті у формі посад, багатства, сану тощо і вона, пізнавши у собі діло, до якого народжена, повинна увійти в глибини духу, аби віднайти там боголюдину.

У Б. Паскаля феномен самотності постає як неприкаяність людини у Всесвіті, як розірваність зв’язку її духовного світу з Богом, а звідси – відчуття дискомфорту в момент усамітнення та роздумів про себе. Б. Паскаль стверджує, що люди перебувають у темряві та відчуженні від Бога і побачити Його можуть лише ті, які прагнуть до Нього усім своїм серцем¹: “Є лише три різновиди людей [personnes]: одні, які служать Богу, знайшовши Його; другі, які силкуються Його шукати, але не знайшли; треті, які живуть, не шукаючи Його і не знайшовши. Перші схильні керуватись рацією і щасливі, останні божевільні й нещасливі. А ті, котрі посередині, нещасливі й схильні керуватись рацією” [7, 66].

---

¹ У цьому пункті позиції Сковороди й Паскаля збігаються.

Близькою до Г. Сковороди у підході до феноменів усамітнення та самотності є позиція фундатора екзистенційної філософії С. К'єркегора. "Самотність" розуміє С. К'єркегор як замкнений світ внутрішньої самосвідомості, світ, принципово не розімкнений ніким, окрім Бога. Після розриву з нареченою філософ замкнувся в собі, шукаючи у самому собі відряду. Відтоді він іде у власний "духовний монастир". На його перманентний стан самотності вказує і той факт, що свої твори публікує під різними псевдонімами, адже стояв в опозиції до офіційної церкви. Якщо Сковорода зовнішній світ з його принадами і тілесними втіхами і насолодами називає сітями диявола, що відводять людину від пізнання своєї істинної натури, то К'єркегор людину, що шукає втіх і насолод у зовнішньому світі називає "естетичною" людиною, яка не має власного внутрішнього центру. Непроникну сферу самосвідомості "естетичної" людини, згідно з С. К'єркегором, можна зламати тільки трагічними спалахами відчаю, що формують у людині здатність до абсолютного вибору. Він спрямований не на "іншого", не на зовнішній світ, а на самого себе, сповненого почуття провини, гріховності і каяття. Це той поріг, що відкриває шлях до віри. Отже відчай як вчування людиною самотності і, водночас, протест проти мізерності життя має лише один позитивний вихід – це набуття релігійної віри.

Концепція ж Сковороди виключає відчай. У нього самотність є достатній засіб для прозріння людини й пізнання своєї суті. Символом такого прозріння у Сковороди є Нарцис: "Хто ж прозрів у водах своєї тліні красу свою, той закохається не в якусь зовнішність, не у воду свого тління, а себе самого, і в саму свою суть. "Шляхи свої всередині себе закінчиш" [11, 154].

Релігійна віра за С. К'єркегором, це просвітлена самотність людини, вона є зануренням індивіда в ірраціоналістичну сутність Бога, який єдиний може дати розраду загубленості її в світі. Для Сковороди, істинна віра є просвітленням людини, він, як К'єркегор, відкидав опосередкованість зв'язку людини з Богом офіційною церквою. Бог як джерело світла (Сонце) знаходиться в людині, а не в церкві: "Нині мій Нарцис перетвориться у справжнє, а не в

порожнє сонце. Питання лицемірів: “Що це? Чи так в одному сонці будуть два сонця?” Відповідь: “А де ж тоді ваші вуха, коли голосною трубою небеса проповідують: “У сонці розмістив своє поселення?” Бачите, що в золотій голові вашого ідола світу цього, і у Вавілонській цій печі живе й суботу перебуває наше світло, що не заходить, і не ваше тьмяне, а наше сонце прославляється оцією трубною піснею: “Джерело витікає і напоює всіх” [11, 157]. Просвітлена самотність духовної людини як у Г. Сковороди, так і С. К’еркегора не є втечею від людей, а йде до людей, тоді як, наприклад, у Г. Торо, (який переконаний, що самотність – хвороблива відірваність людини від природи, відчуження від самої себе, а усамітнення – це не сховище від світу, а, навпаки, шлях до світу, умова для самопізнання та самовдосконалення), вона включена в спільноту лише в якості “стороннього”.

Як у “істинній людині” чи то “боголюдині” Сковороди, так і в духовній чи то релігійній людині К’еркегора є поєднання вічного і часового, нескінченного і вічного, абсолютного і відносного як найвище ствердження пізнання людиною себе, а в собі Бога.

Отже, для релігійного світовідчуття Сковороди і К’еркегора духовною пусткою самотності є переживання власної роз’єднаності з Богом і екзистенційна туга за поєднаністю з Ним. “Самотність повинна бути об’єктивною і конкретною. Вона має бути звернена у щось більше, ніж світ, таке значне, як саме Буття, щоб у його глибокому спокої ми могли знайти Бога” [6, 87].

Зауважимо, що інший екзистенційний філософ, але з атеїстичним світовідчуттям, Ж.-П. Сартр погоджується з тим, що Бог є самотністю людини в тому розумінні, що є порятунком від самотності. Проте, згідно зі Сартром, ідея Бога сповнена суперечностей, а тому людська свідомість у своїй основі є неподоланною “первісною самотністю” [10, 366]. Підкреслюючи прагнення людини втекти від самотності, Сартр зауважує, що людині притаманне бажання подолати свою вроджену та неминучу самотність. Вихідним пунктом цього бажання є його теза про те, що людина *не має сутності від народження*, вона її

формує лише в процесі вибору, який супроводжується тривогою. Тоді як для Сквороди, людина *народжується сутнісною*, проте її життєвим завданням стає пізнати її в собі як істинну людину.

Розглянемо вплетеність самотності в буття людини з позиції розуміння свободи Сартром та Сквородою. Так, Сартр порівнює приреченість людини на вибір через перебування з іншими з пеклом, яке символізує в нього одвічну самотність. Отож сентенцію “пекло – це інші люди” можна розуміти, що люди взагалі неспроможні до справжньої любові, або ж – спроможні, але вибирають брак любові. Сартр стоїть на цій другій позиції, а саме на тому, що пекло спричинене відкиданням любові.

Цей підхід, він виражає через міркування вигаданої постаті Гарцина. Той не може спати, бо цей стан відніме в нього “усвідомлення власного нещастя”. Він боїться ізоляції від інших грішників пекла, бо тоді б не витримав її усвідомлення, яке було б жахаючим. Наркис у Сквороди навпаки прагне бути сам із собою і прагне відлюднитись. Стан ізоляції для Гарцина абсолютно нестерпний, тому що інакше для нього було б найгіршою карою “стерпіти власне товариство”, тобто зненавидіти себе, чи іншими словами, пізнати самоненависть. Тоді як стан ізоляції для Наркиса є не просто бажаним, а необхідною життєвою потребою, бо в цьому стані він пізнає не самоненависть, а любов. У Гарцина самоненависть тотожна ворожості до інших. Для нього інший є не свій, а “чужий”. Для Сквороди, а отже й його Наркиса, “Світ є Мелхолина вулиця, повія вавілонська, біснுவате море”, що ловить у свої сіті людей, а тому найперше завдання людини – не втрапити в них. “Кожен є тим, чие серце в ньому”... Вигляд бобра не робить вовка бобром. О глухі лицелюби! Слухайте оцей грім: “Плоть ніщо, дух животворить” [11, 156].

Для Гарцина єдиним спасінням від внутрішньої пустки та самоненависті – сприймати інших як “своїх”, і в цьому *самообмані* йому відкриється любов і доброта. За Сквородою, до внутрішньої пустки веде людину зовнішній світ. Людина, лише пізнавши у собі Бога, а здійснити це вона зможе найперше віддавшись “сродному” ділу і далі, самозаглиблюючись у себе

як Наркис, стає *джерелом любові*, світла, доброти, які випромінює як сонце.

Отже, екзистенціали усамітнення та самотності у способі життя Г. Сковороди виражені як засоби відкриття у собі глибин духу, “істинної людини”, а, отже, й пізнання у собі Бога.

Література

1. Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции / С. С. Аверинцев. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 448 с.
2. Антоний (Блум), митрополит Суражский. Пути христианской жизни / Антоний (Блум), митрополит Суражский. Беседы. – К. : Дух і Літера, 2001. – 272 с.
3. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода: Друге виправлене видання / Д. І. Багалій. – К. : Видавництво “Орія” при УКСП “Кобза”, 1992. – 472 с.
4. Бердяев Н. А. Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения // Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – С. 230 – 317.
5. Горський В. Філософія в українській культурі (методологія та історія) / Вілен Горський. – К. : Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
6. Мертон Т. Роздуми на самоті / Пер. з англ. В. Андрусів. – Львів : “Свічадо”, 1994. – 132 с.
7. Паскаль Б. Думки / Блез Паскаль / Пер. з фр. – К. : ДУХ і ЛІТЕРА, 2009. – 704 с.
8. Пашук А. Проблема “істиннаго челоуька” у філософській концепції Григорія Сковороди / Андрій Пашук. – Львів: Вид-во НТШ у Львові, 1991. – (Записки НТШ: праці історико-філософської секції). Т. 222. – 1991. – 470 с.
9. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / Мирослав Попович. – К. : Майстерня Білецьких, 2008. – 256 с.
10. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Ж.-П. Сартр. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 854 с.
11. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів у двох томах. Т. 1. / Г. С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – 532 с.
12. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів у двох томах. Т. 2. / Г. С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – 574 с.

13. Скринник М. Наративні практики української ідентичності: Доба Романтизму: [Монографія] / Михайло Скринник. – Львів: Каменяр, 2007. – 367 с.

14. Спадщина Григорія Сковороди і сучасність: матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г. Сковороди, 21 – 22 грудня 1994. – Львів: Світ, 1996. – 190 с.

15. Хамітов Н. Людина у самотності та комунікації // Філософія: Світ людини / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2003. – С 243–262.

16. Чижевський Д. Філософія Г. Сковороди / Дмитро Чижевський. – Харків: Прапор, 2004. – 272 с.

17. Шаян В. Григорій Сковорода – лицар святої борні / Володимир Шаян. – Гамільтон Онтаріо, 1984. – 176 с.

18. Эрн В. Б. Борьба за Логос. Г. С. Сковорода. Жизнь и учения / В. Ф. Эрн. – Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2000. – 592 с.

Лилия Флёрко. Одиночество как выражение экзистенциальности бытия в жизни и творчестве Г. Сковороды. Проанализированы экзистенциалы уединения и одиночества в образе жизни Сковороды, которые интерпретированы в качестве средства вхождения в себя. “Познай себя” для Сковороды – это открытие в себе глубин духа, а, следовательно Бога. Трансцендирования вне себя к Богу, согласно Сковороде, возможно через вхождение в глубины собственного духа.

Ключевые слова: истинный человек, Бог, одиночество, уединение, экзистенция, духовная пустыня, самопознание, вечность-временность, жизнь-смерть.

Liliya Fliorko. Loneliness as an expression of existential being in the life and work of H. Skovoroda. Existences of solitude and loneliness in Skovoroda's life style, which are interpreted as facilities of entering yourself, have been analyzed. For Skovoroda "know yourself" is an opening of depths of spirit, and consequently of the God in yourself. According to Skovoroda, transcendence out of yourself to the God is possible through the entering into the depths of own spirit.

Keywords: true man, God, solitude, existence, a spiritual desert, self-knowledge, eternity-changes, life-death.

